

e-mentor

DWUMIESIĘCZNIK SZKOŁY GŁÓWNEJ HANDLOWEJ W WARSZAWIE
WSPÓŁWYDAWCA: FUNDACJA PROMOCJI I AKREDYTACJI KIERUNKÓW EKONOMICZNYCH

2024, nr 1 (103)

Delińska, L., Siciński, J., Sliż, P., Antonowicz, P., Orłowska, S. i Kajnath, M. (2024). Izolacja osób z niepełnosprawnościami w kontekście prawnych, ekonomicznych, społecznych i technologicznych skutków pandemii COVID-19. *e-mentor*, 1(103), 4–15. <https://doi.org/10.15219/em103.1644>

Liwia
Delińska

Izolacja osób z niepełnosprawnościami w kontekście prawnych, ekonomicznych, społecznych i technologicznych skutków pandemii COVID-19

Jędrzej
Siciński

The isolation of people with disabilities in the context of legal, economic, social, and technological impacts of the COVID-19 pandemic

Piotr
Sliż

Abstract

The COVID-19 pandemic impacted the functioning of many social groups in Poland. Scientific publications addressing this issue in the field of social sciences focused primarily on the situation of organisations in the context of remote work and technological transformations associated with new challenges arising from isolation. The literature review conducted identified a knowledge gap, characterised by a limited number of publications addressing the effects of isolation on people with disabilities, particularly the shift in power dynamics in the broader environment that affects the lives of this social group. The research problem was formulated in the form of a question: What are the consequences of isolation for people with disabilities from the legal, economic, social, and technological dimensions of the pandemic? The study results revealed that the COVID-19 pandemic posed a challenge to the healthcare system regarding people with disabilities. The research methods included literature review, an opinion survey, tools, PEST analysis, and statistical analysis.

Keywords: disability, social isolation, economic impact, legal and regulatory implications, technological implications, COVID-19

Paweł
Antonowicz

Wprowadzenie

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO, 2022) szacuje, że na świecie żyje 1,3 miliarda ludzi z różnymi formami niepełnosprawności, co stanowi około 16% populacji. W Unii Europejskiej jest ponad 80 mln mieszkańców z niepełnosprawnością, zaś w Polsce liczba ta wynosi 3 mln. Jednak w zależności od przyjętego kryterium niepełnosprawności biologicznej (a ściślej poziomu ograniczeń) populacja osób z niepełnosprawnością w Polsce może liczyć od 4,9 do 7,7 mln osób (Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, 2018). Prawdopodobnie w przyszłości liczba ta wzrośnie ze względu na postępujący negatywny trend demograficzny związany ze starzeniem się społeczeństwa.

Sylwia
Orłowska

Mateusz
Kajnath

Liwia Delińska, Uniwersytet Gdański, <https://orcid.org/0000-0002-1183-6247>

Jędrzej Siciński, Uniwersytet Gdański, <https://orcid.org/0000-0001-6810-3792>

Piotr Sliż, Uniwersytet Gdański, <https://orcid.org/0000-0001-6776-3369>

Paweł Antonowicz, Uniwersytet Gdański, <https://orcid.org/0000-0002-8673-1044>

Sylwia Orłowska, Fundacja Rozwijamy Skrzydła, <https://orcid.org/0009-0007-7384-3817>

Mateusz Kajnath, Stowarzyszenie Przedsiębiorczości i Rehabilitacji, <https://orcid.org/0009-0007-8891-7217>

Aby ułatwić włączanie osób z różnego rodzaju niepełnosprawnościami w życie społeczne i zawodowe opracowano Strategię na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 (Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, 2021). Wskazano w niej osiem obszarów priorytetowych należących do otoczenia. Są to: niezależne życie, dostępność, edukacja, praca, warunki życia i ochrona socjalna, zdrowie, budowanie świadomości oraz koordynacja.

Zidentyfikowano lukę badawczą, która wskazuje na brak kompleksowego ujęcia wyzwań, z jakimi mierzą się osoby z niepełnosprawnościami, zarówno na poziomie indywidualnym, jak i społecznym. By ją wypełnić, celem głównym niniejszego artykułu uczyniono identyfikację prawnych, ekonomicznych, społecznych i technologicznych czynników izolacji osób z niepełnosprawnościami z perspektywy pandemii COVID-19 oraz kompleksowe zbadanie konsekwencji tej izolacji z perspektywy makrootoczenia.

Przegląd literatury

Wykluczenie osób z niepełnosprawnościami w ogólnym ujęciu może mieć charakter ekonomiczny, polityczny i społeczny (Chrzanowska, 2013). Dotychczasowe badania w dziedzinie nauk społecznych koncentrują się przede wszystkim na takich obszarach jak: rynek pracy (Garncarz i Żak, 2019; Kobus-Ostrowska, 2019), czas wolny (Magiera, 2020), sport (Niedbalski, 2016), turystyka (Francuz i Calińska-Rogala, 2019), transport (Ambrożuk, 2017) oraz wykorzystanie technologii cyfrowych (Garwol, 2019; Szewczyk, 2017). W przeglądzie literatury analizowano głównie publikacje polskojęzyczne, co wynika ze specyfiki omawianej grupy, funkcjonującej w określonych warunkach społecznych.

Moment przełomowy, który spowodował drastyczne zmiany w życiu ogółu społeczeństwa stanowi pandemia COVID-19. Izolacja społeczna w sposób szczególnie dotknęła osoby z niepełnosprawnościami, które na co dzień zmagają się z wieloma trudnościami. Sprawdzenie tego, w jaki sposób ta szczególna grupa społeczna funkcjonowała podczas koniecznej izolacji, stanowi pewnego rodzaju weryfikację funkcjonowania systemu z perspektywy makroekonomicznej. Dotychczasowe badania wskazują, iż pandemia COVID-19 pogłębiła istniejące dysproporcje w partycypacji społecznej wśród osób z niepełnosprawnością (Kersey, 2022). Podczas pandemii wśród nich zmniejszył się dostęp do opieki zdrowotnej, zmieniły się nawyki społeczne oraz styl życia, a także zaobserwowano zmiany nastroju oraz spadek poziomu aktywności fizycznej (Lebrasseur i in., 2021).

Charakterystyka procesu badawczego

Etap I – Przegląd literatury naukowej oraz szarych źródeł

Pandemia COVID-19, oprócz szerokiego spektrum konsekwencji gospodarczych, przyczyniła się

do utrudnienia dostępu ludności do infrastruktury społecznej. Izolacja i związane z nią ograniczenia szczególnie obciążały osoby z niepełnosprawnością ze względu na ich wysoką wrażliwość na skuteczność działań systemowych. Autorskie badania objęły wstępny przegląd literatury, w tym źródeł naukowych oraz tzw. szarych publikacji (np. badań niepublikowanych dotąd w przestrzeni naukowej). Celem tej fazy było przygotowanie do wytypowania odpowiednich czynników w kolejnym etapie analizy wraz z koniecznością nadania im niezbędnych ocen i wag.

Etap II – analiza PEST

Głównym celem przeprowadzonej analizy PEST była identyfikacja zewnętrznych sił wpływających na mechanizmy zidentyfikowane w etapie pierwszym. Nazwa PEST stanowi akronim nawiązujący do czterech nadrzędnych źródeł zmienności płynących z otoczenia dalszego, a mianowicie do sfer: prawnej, ekonomicznej, społecznej i technologicznej (Sammut-Bonnici i Galea, 2015). Metoda ta jest szeroko uznana w sferze nauki, jak i praktyki gospodarczej ze względu na swoją uniwersalność i ponadczasowość. Nieodłącznym elementem w procesie diagnozowania PEST jest wykorzystanie burzy mózgów, przydatne w szczególności w momencie określania listy czynników w danej sferze otoczenia i zagrożeń z nimi powiązanych (Butryn i in., 2015).

W pierwszej fazie zrealizowano dodatkowy przegląd literatury przedmiotu w celu potwierdzenia najważniejszych sił otoczenia oddziałujących na sytuację osób z niepełnosprawnościami (siły te zestawiono w tabelach 1, 2, 3 oraz 4). Po zidentyfikowaniu i redukcji sił otoczenia, każdej z nich nadano odpowiedni kierunek i natężenie wpływu (-5; +5), gdzie ocena „+5” oznacza wybitnie korzystną siłę i kierunek oddziaływania otoczenia. Odpowiednio wartość „-5” determinuje wybitnie silną dystymulację (niekorzyść) płynącą z otoczenia dalszego. Proces ten przeprowadzono w dwóch rundach i wsparto go trzecią rundą analizy literatury. Pierwszą rundę oznaczania ocen siły wpływu każdy z autorów zrealizował w formule *blind* jako efekt oceny eksperckiej oraz wniosków z analizy literatury.

W kolejnym etapie wszystkie przypisane oceny wpływu z etapu poprzedniego (-5; +5) oznaczone przez współautorów zostały podsumowane oraz uśrednione. Całość zwieńczono burzą mózgów, co doprowadziło do uzyskania kompromisów ocen, które ostatecznie przedstawiono w tabelach 1, 2, 3 oraz 4. Etap trzeci charakteryzował się procedurą wyłaniania zbliżoną do wcześniej wspomnianych, uśrednionych kompromisów ocen – jednakże tutaj przedmiotem szacowania i uśrednienia były wagi (oceny ważności) danej siły w poszczególnych sferach analizy PEST. Zgodnie z metodyką techniki analizy otoczenia, suma wag dla danego obszaru musiała być równa 100%. Ostatnim etapem, który stanowił syntezę wyników poprzedzających faz było graficzne zaprezentowanie wszystkich zidentyfikowanych sił.

Wyniki

W tej sekcji przedstawiono i omówiono wyniki analizy uwarunkowań prawnych, ekonomicznych, społecznych i technologicznych zgodnie z założeniami.

Uwarunkowania prawne (P)

W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 (artykuł 69) czytamy: „Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej” (Konstytucja..., 1997). Aspekty prawne funkcjonowania tej grupy w polskim ustawodawstwie reguluje też między innymi Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób z niepełnosprawnością (1997) oraz Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (1997).

W ocenie wyjściowej w latach 2010–2019, przed pandemią COVID-19 uwarunkowania regulacyjne określające warunki współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością zostały ocenione negatywnie. Siła niekorzystnego oddziaływania nieznacznie wzrosła w latach 2020–2021 (okres panowania pandemii). Uważa się, iż pandemia nie tylko obnażyła dotychczasowe słabości systemu wsparcia osób z niepełnosprawnościami, ale również stworzyła nowe problemy (PAN, 2021). W perspektywie popandemicznej, w latach 2022–2030 prognozuje się polepszenie sytuacji prawnej osób z niepełnosprawnością. Warto podkreślić, że zmiana ta może mieć związek nie tylko z zakończeniem stanu epidemicznego, lecz również z wdrożeniem Strategii na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 (Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, 2021). Niemniej jednak ogół czynników nadal pozostanie w sferze in minus, mimo poprawy w odniesieniu do czasu sprzed pandemii.

Osoby z niepełnosprawnościami zwykle największe wsparcie uzyskują od swoich rodzin (Kirenko i Sarzyńska, 2010). Ich bliscy często uważają, że instytucjonalny system wsparcia pozostaje niewystarczający, a jakość udzielonej pomocy jest na niskim poziomie i nie zaspokaja w pełni potrzeb (Hewitt i in., 2013). Główne przeszkody stanowią: brak informacji o możliwościach uzyskiwania pomocy, konieczność przejścia przez wiele formalności, niekompetencja urzędników oraz bariery transportowe i architektoniczne (Janocha, 2009). Należy także wspomnieć, że postępowanie administracyjne o ustalenie niepełnosprawności i jej stopnia (w tym gradacja od stopnia znacznego, przez umiarkowany po lekki) jest zależne od czynnika ludzkiego (Miruć, 2020).

Również położenie osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy można określić jako niekorzystne, co

wynika z mniejszej liczby oferowanych miejsc pracy i trudniejszego dostępu do zatrudnienia związanego niejednokrotnie z niższymi kwalifikacjami (Poliwczak, 2008). Problem stanowi także nierespektowanie przepisów prawa odnoszących się do zatrudniania osób z niepełnosprawnościami (Woźniak, 2007). Podkreśla się, że dotychczasowe wymagają uproszczenia, gdyż obecnie większość pracodawców woli dokonać wpłaty na PFRON (Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych) niż zatrudnić ustawowo określoną liczbę osób z niepełnosprawnościami (Maciejewska, 2018).

Pandemia, z prawnego punktu widzenia, szczególnie niekorzystnie wpłynęła na osoby z niepełnosprawnościami. Po pierwsze, wstrzymano system orzecznictwa, co sprawiło, że wszelkie świadczenia wypłacano z opóźnieniem. Po drugie, nie działały placówki opiekuńcze i rehabilitacyjne, zaś przerwanie terapii miało liczne konsekwencje społeczne (PAN, 2021). Ponadto podczas pandemii COVID-19 osoby z niepełnosprawnościami mogły mieć znaczny problem z dostępnością do usług i towarów, a także były bardziej narażone na zachorowania (Czechowski, 2021). Rozkład ocen i wag metodyki PEST oraz projekcję tendencji rozwojowej w obszarze uwarunkowań prawnych ujęto w tabeli 1 oraz na rysunku 1.

Uwarunkowania ekonomiczne (E)

W generalnej ocenie zmian w zakresie ekonomicznego (w tym w szczególności finansowego) wsparcia osób z niepełnosprawnością, na podstawie przeprowadzonych badań eksperckich, dostrzec należy ewolucyjną zmianę in plus. Oczywiście okres kryzysu wywołanego pandemią COVID-19 był czasem, w którym w sposób ponadprzeciętny eskalacji uległy problemy w tych obszarach, które w przestrzeni publicznej nie są eksponowane na pierwszym miejscu. Tak jak zarządzanie antykryzysowe powinno być realizowane z odpowiednim wyprzedzeniem (a jego inicjacja musi mieć miejsce w okresie koniunktury), aby nie doprowadzić do przeobrażenia sytuacji kryzysowej w kryzys właściwy, tak już samo zarządzanie w kryzysie musi być ukierunkowane w tę stronę, która w danych warunkach jest w największym stopniu konieczna. Upolitycznienie decyzji w tym zakresie, a także medialna oraz społeczna ocena skuteczności podejmowanych działań w zakresie zarządzania w kryzysie niestety odsuwa na dalszy plan problemy w takich obszarach jak przestrzeń życiowa osób z niepełnosprawnościami. Stąd nie powinno dziwić, że wśród zmienności ocen w kryteriach wskazanych w tabeli 2 dostrzegalne jest obniżenie wartości w okresie pandemii. Zgodnie z generalnymi wnioskami Polskiego Instytutu Ekonomicznego (Kubicki, 2019) Polska w 2017 r.¹ przeznaczała 2,4% PKB² na świadczenia związane z chorobą

¹ Ciekawe zestawienie inaczej szacowanych kosztów (bezpośrednich i pośrednich) oraz wydatków w latach 2006–2010 również w: Piętka-Kosińska, 2012.

² Najwyższy udział wydatków w tym obszarze w stosunku do PKB ma miejsce w Norwegii, najniższy zaś mają Cypr i Bułgaria (Kubicki, 2019, s. 19).

Izolacja osób z niepełnosprawnościami...

Tabela 1

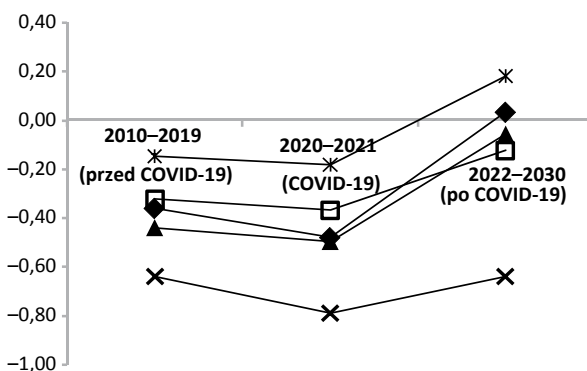
Uwarunkowania regulacyjne (prawne) współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością w latach 2010–2030 – ocena ekspercka

Lp.	Uwarunkowania regulacyjne (prawne) określające warunki współżycia społecznego osób z niepełnosprawnością	WAGA	a OCENA punktowa (od -5 do + 5)			
			b OCENA ważona (iloczyn wagi i oceny)			
			2010–2019 (przed COVID-19)	2020–2021 (COVID-19)	2022–2030 (po COVID-19)	
1a	Poziom wsparcia instytucjonalnego osób z niepełnosprawnością (uzależniony od stopnia niepełnosprawności), w tym również transgraniczne uwarunkowania wsparcia osób z niepełnosprawnością (miejsce zameldowania)	20,50%	a	-1,75	-2,33	0,17
1b			b	-0,36	-0,48	0,03
2a	Właściwa kodyfikacja symboli niepełnosprawności (w tym m.in. skuteczność systemu kwalifikacji oraz orzecznictwa, a także cyfryzacja procesu opisu i koordynacji danych o osobach z niepełnosprawnością)	18,33%	a	-1,75	-2,00	-0,67
2b			b	-0,32	-0,37	-0,12
3a	Systemowa ochrona prawna osób z niepełnosprawnością (m.in. w zakresie regulowania zdolności do samodzielnego podejmowania decyzji konsumenckich, jak również zawierania umów)	17,00%	a	-2,58	-2,92	-0,33
3b			b	-0,44	-0,50	-0,06
4a	Systemowe wsparcie i opieka prewencyjna, profilaktyczna – przygotowująca do narodzin dziecka z niepełnosprawnością; aktywizacja wsparcia rodziców od wczesnych lat dziecięcych (w tym: przed narodzeniem)	22,50%	a	-2,83	-3,50	-2,83
4b			b	-0,64	-0,79	-0,64
5a	Regulacyjne wsparcie osób z niepełnosprawnością na rynku pracy (w tym w pracy zdalnej; dotacje, preferencje dla firm zatrudniających osoby z różnym poziomem niepełnosprawności itd., a także kwestia samozatrudnienia)	21,67%	a	-0,67	-0,83	0,83
5b			b	-0,14	-0,18	0,18
SUMA		100,00%	-	-1,90	-2,31	-0,60

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 1

Uwarunkowania regulacyjne (prawne) współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością w latach 2010–2030 – ocena ekspercka

- Poziom wsparcia instytucjonalnego osób z niepełnosprawnością (uzależniony od stopnia niepełnosprawności), w tym również transgraniczne uwarunkowania wsparcia osób z niepełnosprawnością (miejsce zameldowania)
- Właściwa kodyfikacja symboli niepełnosprawności (w tym m.in. skuteczność systemu kwalifikacji oraz orzecznictwa, a także cyfryzacja procesu opisu i koordynacji danych o osobach z niepełnosprawnością)
- ▲ Systemowa ochrona prawna osób z niepełnosprawnością (m.in. w zakresie regulowania zdolności do samodzielnego podejmowania decyzji konsumenckich, jak również zawierania umów)
- ✕ Systemowe wsparcie i opieka prewencyjna, profilaktyczna – przygotowująca do narodzin dziecka z niepełnosprawnością; aktywizacja wsparcia rodziców od wczesnych lat dziecięcych (w tym: przed narodzeniem)
- ✖ Regulacyjne wsparcie osób z niepełnosprawnością na rynku pracy (w tym w pracy zdalnej; dotacje, preferencje dla firm zatrudniających osoby z różnym poziomem niepełnosprawności itd., a także kwestia samozatrudnienia)

Źródło: opracowanie własne.

i niepełnosprawnością, tj. nieco poniżej średniej dla 27 krajów UE (2,7%), natomiast (dane za 2015 r.) zdecydowanie gorzej wyglądała statystyka rynku pracy (w Polsce aktywnych zawodowo było jedynie 37,8% w stosunku do średniej dla krajów UE na poziomie 47,4% – dotyczy osób z niepełnosprawnością w wieku 20–64 lat).

Tak jak w odniesieniu do osób pełnosprawnych rynek pracy w okresie pandemii znacząco wykorzystał potencjał związany z cyfryzacją środków komunikacji i realizacji samych procesów biznesowych, tak w odniesieniu do osób z orzeczoną niepełnosprawnością (w zależności od jej stopnia), przestrzeń do cyfrowego zagospodarowania i wzrostu efektywności pozostaje w dalszym ciągu bardzo duża. We wnioskach z kontroli przeprowadzonej na koniec 2020 r. przez NIK zostało wskazane m.in., że: (1) aktywizacja zawodowa osób z niepełnosprawnością, realizowana przez powiatowe urzędy pracy nie była skuteczna; (2) ponad 80% osób z niepełnosprawnościami nie miało pracy (ani jej nie szukało, co plasuje Polskę pod względem bierności zawodowej na piątym miejscu w Europie) (NIK, 2022).

Niemniej jednak w dotychczasowych badaniach (Stolarska-Szeląg i Jarząbek, 2022) hipoteza zakładająca, że pandemia COVID-19 wpłynęła negatywnie na aktywność zawodową i sytuację ekonomiczną osób z niepełnosprawnościami nie została potwierdzona.

Co więcej, autorki podkreślają, że aktywność zawodowa i sytuacja materialna osób z niepełnosprawnościami uległa poprawie, a stopa bezrobocia była istotnie wyższa przed pandemią niż w jej trakcie. Warto jednak podkreślić, że może to być wynikiem ogólnych trendów rynkowych, nie zaś samej pandemii.

W przyjętej przez Radę Ministrów Strategii na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 (Uchwała nr 27 Rady Ministrów..., 2021) został określony cel główny polityki, jakim jest osiągnięcie do 2030 r. docelowej wartości współczynnika aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami w wieku produkcyjnym na poziomie 45% wobec jego bazowej wartości (z 2018 r.) na poziomie 28,3%. Zdaniem Autorów opracowania do systemowego (centralnego) wsparcia regulacyjnego w zakresie finansowania aktywizacji osób z orzeczoną niepełnosprawnością powinny zostać dołączone rynkowe produkty finansowania ich przyszłości (finansowe produkty zabezpieczające przyszłość osób z niepełnosprawnością) (zob. zmienna 4 w tabeli 2). Wydatkowanie środków publicznych musi jednak być powiązane z horyzontalnym wsparciem usamodzielnienia tych osób, ich aktywizacją na rynku pracy, a także w życiu społecznym. Rozkład ocen i wag metodyki PEST oraz projekcję tendencji rozwojowej w obszarze uwarunkowań ekonomicznych ujęto w tabeli 2 oraz na rysunku 2.

Tabela 2

Uwarunkowania ekonomiczne (gospodarcze) współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością w latach 2010–2030 – ocena ekspercka

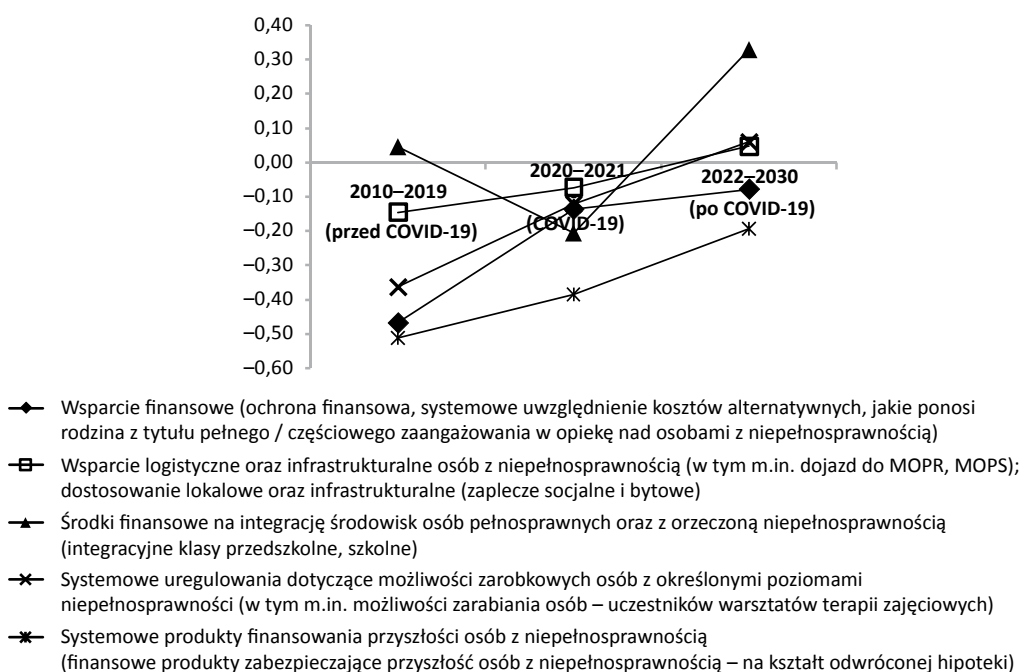
Lp.	Uwarunkowania ekonomiczne (gospodarcze) określające warunki współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością	WAGA		a OCENA punktowa (od -5 do + 5)		
				b OCENA ważona (iloczyn wagi i oceny)		
				2010–2019 (przed COVID-19)	2020–2021 (COVID-19)	2022–2030 (po COVID-19)
1a	Wsparcie finansowe (ochrona finansowa, systemowe uwzględnienie kosztów alternatywnych, jakie ponosi rodzina z tytułu pełnego / częściowego zaangażowania w opiekę nad osobami z niepełnosprawnością)	23,33%	a	-2,00	-0,58	-0,33
1b			b	-0,47	-0,14	-0,08
2a	Wsparcie logistyczne oraz infrastrukturalne osób z niepełnosprawnością (w tym m.in. dojazd do MOPR, MOPS); dostosowanie lokalowe oraz infrastrukturalne (zaplecze socjalne i bytowe)	14,50%	a	-1,00	-0,50	0,33
2b			b	-0,15	-0,07	0,05
3a	Środki finansowe na integrację środowisk osób pełnosprawnych oraz z orzeczoną niepełnosprawnością (integracyjne klasy przedszkolne, szkolne)	18,83%	a	0,25	-1,08	1,75
3b			b	0,05	-0,20	0,33
4a	Systemowe uregulowania dotyczące możliwości zarobkowych osób z określonymi poziomami niepełnosprawności (w tym m.in. możliwości zarabiania osób – uczestników warsztatów terapii zajęciowych)	24,17%	a	-1,50	-0,50	0,25
4b			b	-0,36	-0,12	0,06
5a	Systemowe produkty finansowania przyszłości osób z niepełnosprawnością (finansowe produkty zabezpieczające przyszłość osób z niepełnosprawnością – na kształt odwróconej hipoteki)	19,17%	a	-2,67	-2,00	-1,00
5b			b	-0,51	-0,38	-0,19
SUMA		100,00%	-	-1,44	-0,92	0,17

Źródło: opracowanie własne.

Izolacja osób z niepełnosprawnościami...

Rysunek 2

Uwarunkowania ekonomiczne (gospodarcze) współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością w latach 2010–2030 – ocena ekspercka

Źródło: opracowanie własne.

Uwarunkowania społeczne (S)

Media jak i szerzej – technologie komunikacyjne – stanowią dla osób z niepełnosprawnością ważną nić komunikacji oraz interakcji ze światem (Kaur i Saukko, 2022). Znaczącą rolę odgrywają tutaj również media społecznościowe, które swoim zasięgiem i przekazem mogą nie tylko pokazywać realia życia takich osób, ale i również kreować pożądane kierunki zachowań społecznych. Podczas pandemii COVID-19 treści tworzone i upowszechniane w mediach (w tym społecznościowych) koncentrowały się wokół zagrożeń pandemicznych, wypierając naturalnie na dalszy plan pozostałe, a nie mniej istotne wyzwania społeczne (Buchanan i in., 2021). Spadek zainteresowania kwestią niepełnosprawności i alokacja treści na zagrożeniach związanych z szerzącą się pandemią miały istotnie negatywny wpływ na naświetlanie problemów związanych z niepełnosprawnością. Zjawisko to zostało odpowiednio uwzględnione przez autorów w ocenie trendu rozwojowego sił w obszarze uwarunkowań społecznych PEST.

Pandemia, a szczególnie okresy pełnych lockdownów gospodarki utrudniały podejmowanie wielu inicjatyw wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami. Należy jednak zauważyć pewien plus – ich rodziny oraz opiekunowie prawni mogli w większym zakresie towarzyszyć im w miejscu zamieszkania ze względu na popularyzację pracy zdalnej i potencjalnie większą liczbę godzin spędzanych w domu. Niemniej jednak

korzyści te nie kompensowały utrudnień związanych z brakiem dostępu do lekarza (w tym psychologa) (McBride-Henry i in., 2023) oraz przestrzeni rehabilitacyjnej, a znaczna część profesjonalnych aktywności leczniczych nie mogła być podejmowana w nieprzystosowanej do tego powierzchni domowej, co pogłębiało degradację sprawności fizycznej (United Nations, 2020).

Na uwagę zasługuje również szeroko pojęta degradacja dostępności osób z niepełnosprawnościami do usług asystentów w różnych sytuacjach życia codziennego podczas pandemii COVID-19. Dotyczyło to nie tylko świadczeń medycznych (znaczna część wizyt i zabiegów ograniczona była reżimem obecności maksymalnie jednej osoby w gabinecie), ale również konieczności utrzymywania dystansu społecznego podczas wydarzeń kulturalnych oraz sportowych – osoby z niepełnosprawnością często nie mogły liczyć na niezbędne wsparcie swoich asystentów podczas takich aktywności (Czechowski, 2021). Ważną, choć nieco ignorowaną potrzebą są również zakłócenia w realizacji potrzeb fizjologicznych, w tym sferze zdrowia seksualnego, co naraziło tę grupę na szereg utrudnień i pogłębiało problemy natury behawioralnej (UNFPA and Women Enabled International, 2021).

Rozkład ocen i wag metodyki PEST oraz projekcję tendencji rozwojowej w obszarze uwarunkowań społecznych ujęto w tabeli 3 oraz na rysunku 3.

Tabela 3

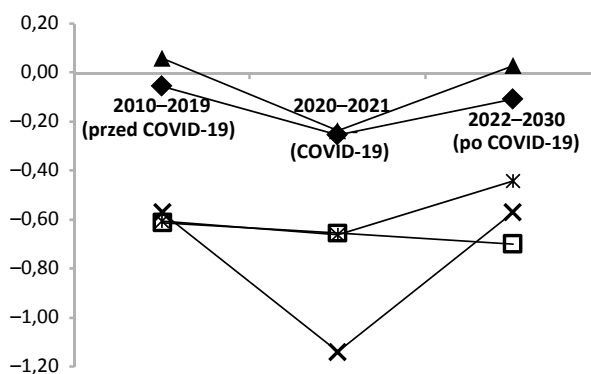
Uwarunkowania społeczne (socjokulturowe) współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością w latach 2010–2030 – ocena ekspercka

Lp.	Uwarunkowania społeczne (socjokulturowe) określające warunki współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością	WAGA	a OCENA punktowa (od –5 do + 5)			
			b OCENA ważona (iloczyn wagi i oceny)			
			2010–2019 (przed COVID-19)	2020–2021 (COVID-19)	2022–2030 (po COVID-19)	
1a	Kreowanie w mediach (w tym w mediach społecznościowych) właściwego, rzetelnego obrazu życia osób z niepełnosprawnością, a także możliwych form wsparcia oraz oddziaływanie na kierunki zachowań społecznych	13,33%	a	-0,40	-1,90	-0,80
1b			b	-0,05	-0,25	-0,11
2a	Systemowe przystosowanie do życia w społeczeństwie (w tym wsparcie rodziny i najbliższych w zabezpieczeniu przyszłości dzieci / osób z niepełnosprawnością – po śmierci opiekunów)	21,83%	a	-2,80	-3,00	-3,20
2b			b	-0,61	-0,66	-0,70
3a	Dostęp do kultury, nauki, wydarzeń publicznych (sportowych) – z wykorzystaniem instytucji opiekuna / asystenta wspierającego rodzinę w zabezpieczeniu dostępu do wydarzeń / imprez społecznych	14,83%	a	0,40	-1,60	0,20
3b			b	0,06	-0,24	0,03
4a	Dostęp do poradni psychologicznej, a także psychoterapii – jako wsparcia dla leczenia farmakologicznego	31,67%	a	-1,80	-3,60	-1,80
4b			b	-0,57	-1,14	-0,57
5a	Systemowe uświadamianie dot. aspektów seksualności osób z niepełnosprawnością (w tym m.in. problem zaspokojenia potrzeb seksualnych)	18,33%	a	-3,30	-3,60	-2,40
5b			b	-0,61	-0,66	-0,44
SUMA		100,00%	-	-1,78	-2,95	-1,79

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 3

Uwarunkowania społeczne (socjokulturowe) współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością w latach 2010–2030 – ocena ekspercka

- ◆ Kreowanie w mediach (w tym w mediach społecznościowych) właściwego, rzetelnego obrazu życia osób z niepełnosprawnością, a także możliwych form wsparcia oraz oddziaływanie na kierunki zachowań społecznych
- ▣ Systemowe przystosowanie do życia w społeczeństwie (w tym wsparcie rodziny i najbliższych w zabezpieczeniu przyszłości dzieci / osób z niepełnosprawnością – po śmierci opiekunów)
- ▲ Dostęp do kultury, nauki, wydarzeń publicznych (sportowych) – z wykorzystaniem instytucji opiekuna / asystenta wspierającego rodzinę w zabezpieczeniu dostępu do wydarzeń / imprez społecznych
- ✕ Dostęp do poradni psychologicznej, a także psychoterapii – jako wsparcia dla leczenia farmakologicznego także możliwych form wsparcia oraz oddziaływanie na kierunki zachowań społecznych
- ✱ Systemowe uświadamianie dot. aspektów seksualności osób z niepełnosprawnością (w tym m.in. problem zaspokojenia potrzeb seksualnych)

Źródło: opracowanie własne.

Izolacja osób z niepełnosprawnościami...

Uwarunkowania technologiczne (T)

Rozwój technologii znacząco wpływa na życie osób z niepełnosprawnościami (Bien i Stefanov, 2004), umożliwiając im zwiększanie uczestnictwa społecznego i wykorzystanie potencjału zawodowego (van Dam i in., 2023). Praca zdalna i hybrydowa może je aktywizować (Martel i in., 2021). Znaczącą poprawę w tym zakresie zidentyfikowano od 2020 roku po wybuchu pandemii COVID-19. Rozwój technologii i zmiany w podejściu do pracy zdalnej i hybrydowej przynoszą korzyści, zapewniając większe możliwości aktywizacji i uczestnictwa w życiu społecznym dla osób z niepełnosprawnością (Holland, 2021). Opublikowane badania (zob. np. Alharbi i in., 2023) wskazują, że należy wspierać osoby z niepełnosprawnościami pracujące zdalnie.

W publikacjach naukowych dostrzegalne są głosy, że technologiczne wsparcie dla nich w sytuacjach kryzysowych było i jest niewystarczające (Prasad, 2022). Pandemia wyraźnie podkreśliła potrzebę inwestowania w dedykowane środki, kanały i sposoby komunikacji dla osób z niepełnosprawnością oraz lepszego dostosowania ich do potrzeb tej grupy.

Dzięki rozwojowi technologii informacyjno-komunikacyjnych (pandemia COVID-19 była akceleratorem tego procesu) poprawia się również dostęp do różnych form kształcenia na odległość, co uznać można za pozytywny czynnik dla osób niemogących korzystać ze stacjonarnej edukacji. E-kształcenie (nauka zdalna) jest bowiem ważnym ogniwem wyrównywania szans (Lubina, 2007). Na podstawie uzyskanych wyników analizy PEST można sformułować wnioski, że infrastruktura dla osób z niepełnosprawnościami uległa poprawie,

ale nadal jest niewystarczająca (Goggin i Ellis, 2020). Przewiduje się poprawę w okresie 2022–2030, ale konieczne są dalsze działania w dostosowaniu infrastruktury, ze szczególnym uwzględnieniem zróżnicowanych potrzeb osób z niepełnosprawnością.

Podobne oceny zaobserwowano dla obszaru związanego z technologicznym wsparciem komunikacji w systemie ochrony zdrowia. W latach 2010–2019 dostrzeżono znaczne niedostatki w tym zakresie, a wraz z nastaniem pandemii pozytywną zmianę zarówno w wymiarze komunikacji pacjent – jednostka, jak i w sieci jednostek ochrony zdrowia (Annaswamy i in., 2020). Pomoc dla rodzin osób z niepełnosprawnością, włączając wsparcie psychologiczne i zaangażowanie instytucji takich jak MOPS czy MOPR, było dotychczas negatywnie oceniane przez ekspertów. Jednak prognozuje się niewielkie polepszenie w okresie 2022–2030 dzięki wykorzystaniu potencjału zdalnych środków komunikacji. Konieczne są dalsze działania w tym obszarze, aby zapewnić kompleksowe i skuteczne wsparcie dla rodzin, uwzględniając nowoczesne technologie komunikacyjne. Wyniki analizy tego obszaru otoczenia dalszego jednoznacznie wskazują na pozytywny wpływ rozwoju technologii na funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami dzięki zwiększeniu możliwości ich aktywizacji społecznej, edukacyjnej i zawodowej. Ważne jest kontynuowanie badań i inwestycji w rozwój technologii, aby zapewnić równy dostęp i szanse dla wszystkich osób z niepełnosprawnościami. Rozkład ocen i wag metodyki PEST oraz projekcję tendencji rozwojowej w obszarze uwarunkowań technologicznych ujęto w tabeli 4 oraz na rysunku 4.

Tabela 4

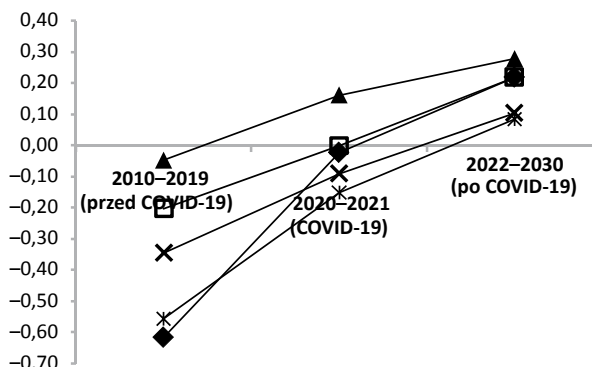
Uwarunkowania techniczne (technologiczne) współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością w latach 2010–2030 – ocena ekspercka

Lp.	Uwarunkowania techniczne (technologiczne) określające warunki współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością	WAGA	a OCENA punktowa (od –5 do + 5)			
			b OCENA ważona (iloczyn wagi i oceny)			
			2010–2019 (przed COVID-19)	2020–2021 (COVID-19)	2022–2030 (po COVID-19)	
1a	Praca i aktywizacja psychoruchowa w trybie zdalnym i/oraz hybrydowym z zastosowaniem alternatywnych form komunikacji (tj. technologiczna aktywizacja osób z niepełnosprawnością – np. w przestrzeni wirtualnej)	22,00%	a	–2,80	–0,10	1,00
1b			b	–0,62	–0,02	0,22
2a	Technologiczne wsparcie zarządzania sytuacjami kryzysowymi (dedykowane osobom z niepełnosprawnością, w tym zabezpieczenie właściwych środków, kanałów i sposobów komunikacji)	18,33%	a	–1,10	0,00	1,20
2b			b	–0,20	0,00	0,22
3a	Infrastrukturalne wsparcie osób z niepełnosprawnością (windy, krawężniki, przejścia dla pieszych, drzwi itd.)	23,33%	a	–0,20	0,70	1,20
3b			b	–0,05	0,16	0,28
4a	Technologiczne wsparcie komunikacji (przepływu informacji) pomiędzy jednostkami systemu opieki oraz wsparcia osób z niepełnosprawnością	15,00%	a	–2,30	–0,60	0,70
4b			b	–0,35	–0,09	0,11
5a	Wsparcie rodziny (w tym wsparcie psychologiczne; systemowe zaangażowanie MOPS, MOPR), w tym m.in. z wykorzystaniem nowoczesnych, zdalnych (cyfrowych) środków komunikacji	21,33%	a	–2,60	–0,70	0,40
5b			b	–0,55	–0,15	0,09
SUMA		100,00%	–	–1,76	–0,10	0,91

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 4

Uwarunkowania techniczne (technologiczne) współżycia społecznego osób z orzeczoną niepełnosprawnością w latach 2010–2030 – ocena ekspercka

- ◆ Praca i aktywizacja psychoruchowa w trybie zdalnym i/ oraz hybrydowym z zastosowaniem alternatywnych form komunikacji (tj. technologiczna aktywizacja osób z niepełnosprawnością – np. w przestrzeni wirtualnej)
- ▣ Technologiczne wsparcie zarządzania sytuacjami kryzysowymi (dedykowane osobom z niepełnosprawnością, w tym zabezpieczenie właściwych środków, kanałów i sposobów komunikacji)
- ▲ Infrastrukturalne wsparcie osób z niepełnosprawnością (windy, krawężniki, przejścia dla pieszych, drzwi itd.)
- ✕ Technologiczne wsparcie komunikacji (przepływu informacji) pomiędzy jednostkami systemu opieki oraz wsparcia osób z niepełnosprawnością
- ✱ Wsparcie rodziny (w tym wsparcie psychologiczne; systemowe zaangażowanie MOPS, MOPR), w tym m.in. z wykorzystaniem nowoczesnych, zdalnych (cyfrowych) środków komunikacji

Źródło: opracowanie własne.

Dyskusja

Przeprowadzona w niniejszym opracowaniu wielowymiarowa analiza warunków funkcjonowania osób z niepełnosprawnością po pandemii COVID-19 przy wykorzystaniu metodyki PEST stanowi przykład syntezy w dwóch wymiarach. Z jednej strony zamierzeniem Autorów było wskazanie, jak w warunkach niezwykle rozproszonych informacji dokonywać ich selekcji, a poprzez zastosowanie technik eksperckich wspomaganych systemem wag obiektywizować oceny zmian zachodzących w określonym obszarze życia gospodarczego (społecznego). Z drugiej natomiast strony – abstrahując od doskonalenia samej metodyki prowadzenia takich analiz, zespół autorski ma nadzieję, że dostarczył ważnych, nowych wniosków dotyczących zmian warunków funkcjonowania istotnej grupy społecznej wymagającej wsparcia w wielu wymiarach. Nadrzędnym celem analizy PEST było oznaczenie najważniejszych sił w otoczeniu, które przyczyniły się do zmiany czynników wpływających na sytuację osób z niepełnosprawnością. Ponadto próba projekcji siły oraz kierunku tych czynników na kolejne lata pozwoliła sformułować rekomendacje, które pozwolą wpłynąć na ich wsparcie w przyszłości i tym samym, poprzez odpowiednie, systemowe zarządzanie, stworzą warunki do szybszego powrotu do optymalnej sprawności tych osób po pandemii.

Analiza literatury szarej, w tym przegląd źródeł popularno-naukowych oraz raportów będących

w trakcie procesu publikacyjnego jest zbieżny z wnioskami z przeprowadzonej analizy PEST i wynika z niego, że pandemia COVID-19 obnażyła wykluczenia społeczne wśród społeczności z niepełnosprawnością (Kiwnik, 2021). Jak wskazują nieopublikowane jeszcze badania krajowe, przygotowywane równoległe przez zespół współautorski niniejszego opracowania, restrykcje pandemiczne znacząco negatywnie wpłynęły na poziom sprawności fizycznej osób z niepełnosprawnością (Kajnaht, 2022). Spowodowały ponadto znaczący regres wypracowanych wcześniej postępów rehabilitacyjnych (Kajnaht, 2022). Ponadto, co potwierdzają inne badania, również będące w trakcie przygotowania publikacyjnego, pomowne otwarcie (po okresie restrykcji) placówek oferujących terapię zajęciową dla osób z orzeczoną niepełnosprawnością przyczyniło się do polepszenia ich kondycji psychofizycznej i wzrostu ogólnych kompetencji psychologicznych (Orłowska, 2022).

Należy jednak podkreślić, że wyniki formułowane z analizy PEST cechuje wysoki walor aplikacyjny umożliwiający benchmarking i generalizowanie wniosków dotyczących wpływu makrootoczenia na ogólną sytuację osób z niepełnosprawnością w Polsce. Pozwoliło to zidentyfikować newlargczne obszary makrootoczenia, które powinny być w sposób szczególny monitorowane przez decydentów w celu zapewnienia sprzyjających warunków do funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami w erze postpandemicznej.

Podsumowanie

Autorzy mają nadzieję, że przedstawione wyniki z wykorzystaniem analizy PEST chociażby częściowo wypełniają zarysowaną lukę poznawczą poprzez uwypuklenie sytuacji osób z niepełnosprawnościami po pandemii COVID-19. Jak każde tego rodzaju opracowanie naukowe, również i to nie jest pozbawione ograniczeń, które w tym przypadku wynikają z wybranej liczby sześcioro ekspertów oraz braku ukazania kontrstanowiska osób z niepełnosprawnościami. Przedstawione w artykule ogólne spojrzenie na ten problem, przyjmując wskazane ograniczenie, może stanowić asumpt do rozszerzenia badań umożliwiających identyfikację czynników wspierających i utrudniających funkcjonowanie badanej grupy osób w obszarach charakterystycznych dla PEST.

Należy ponadto potwierdzić osadzenie tej problematyki w dyscyplinie nauk o zarządzaniu i jakości. Po pierwsze, problematyka ta obejmuje obszary będące zainteresowaniem zarządzania jako nauki na poziomie publicznym oraz stanowi przyczynek do dyskusji nad koniecznością wdrażania modeli doskonalących opiekę nad osobami z niepełnosprawnością (szczególnie w okresach kryzysu, kiedy ich prawa i interesy wydają się być szczególnie zagrożone). Burza mózgów oraz badania prowadzone w multidyscyplinarnym zespole doprowadziły do zarysowania potrzeby zarządzania wyprzedzającego i mitygacji materializacji ryzyka dla grup społecznych szczególnie wrażliwych na niekorzystne siły płynące z otoczenia dalszego. Stanowi to wzbogacenie obecnego dorobku wiedzy w obszarze nauk o zarządzaniu i jakości.

Odnosząc się do postawionego problemu badawczego, konkretnie konsekwencje izolacji osób z niepełnosprawnością zestawiono bezpośrednio przy analizie każdego obszaru otoczenia, a syntetyzując je, Autorzy doszli do wniosku, że siły płynące z otoczenia prawnego, ekonomicznego oraz społecznego miały destrukcyjny i wybitnie negatywny wpływ na sytuację osób z niepełnosprawnością w okresach izolacji z ograniczonym dostępem do terapii ruchowych i poznawczych. Szczególnie interesujący wydaje się jednak drugi wniosek związany z postawionym pytaniem badawczym. Wyniki analizy otoczenia technologicznego wskazują, iż przyspieszenie technologiczne indukowane pandemią i postępującą w tym czasie cyfryzacją wielu obszarów życia mogło stanowić amortyzację wielu niedogodności płynących z izolacji społecznej dla osób z niepełnosprawnością i kompensować w pewnym stopniu ujemny wpływ pozostałych obszarów otoczenia dalszego. Ponadto, przyspieszenie to, mimo ustania pandemii wydaje się nie słabnąć, co sprawia, iż silniejsza absorpcja technologii cyfrowych (np. w dostępie do wiedzy, kontaktach z urzędami czy infrastrukturą społeczną, krytycznie ważną dla osób z niepełnosprawnością) może okazać się czynnikiem korzystnie oddziałującym na tę grupę w przyszłych latach. Autorzy sugerują, że może ona stać się beneficjentem i konsumentem dywidendy przyspieszenia technologicznego, gdyż

ekonomiści i obserwatorzy rynku pozostają zgodni co do pozytywnego wpływu niektórych działań realizowanych w pandemii na cyfryzację administracji i życie obywatela np. w dziedzinie ochrony zdrowia (Paślawski, 2021). Obszar ten wymaga uważnej obserwacji i dalszych badań.

Podsumowując, okres kryzysu (w tym oddalenia społecznego różnych wyodrębnionych socjologicznie grup) pokazał wiele niedoskonałości na poziomie systemowej reaktywności i ochrony osób z niepełnosprawnościami. Wnioskiem na przyszłość jest zdecydowanie większe zwrócenie uwagi na tę grupę społeczną, która na podstawie szerszych badań Autorów musi być wsparta w zdecydowanie większym stopniu niż miało to miejsce w przeszłości.

Bibliografia

Alharbi, R., Tang, J. i Henderson, K. (2023). Accessibility barriers, conflicts, and repairs: Understanding the experience of professionals with disabilities in hybrid meetings. *Proceedings of the 2023 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 605, 1–15. <https://doi.org/10.1145/3544548.3581541>

Ambrożuk, D. (2017). Problematyka prawna przewozu osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej. *Problemy Transportu i Logistyki*, 3(39), 151–160. <https://doi.org/10.18276/ptl.2017.39-14>

Annaswamy, T. M., Verduzco-Gutierrez, M. i Frieden, L. (2020). Telemedicine barriers and challenges for persons with disabilities: COVID-19 and beyond. *Disability and Health Journal*, 13(4), 100973. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2020.100973>

Bien, Z. Z. i Stefanov, D. (red.). (2004). *Advances in rehabilitation robotics: Human-friendly technologies on movement assistance and restoration for people with disabilities*. Springer Science & Business.

Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych. (2018). *Dane demograficzne*. <https://niepelnosprawni.gov.pl/p,78,dane-demograficzne>

Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych. (2021, 25 lutego). *Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”*. <https://niepelnosprawni.gov.pl/a,1180,strategia-na-rzecz-osob-z-niepelnosprawnościami-2021-2030-ogloszona-w-dzienniku-urzedowym-rzeczypospolitej-polskiej-monitor-polski>

Buchanan, K., Akin, L. B., Lotun, S. i Sandstrom G. M. (2021). Brief exposure to social media during the COVID-19 pandemic: Doom-scrolling has negative emotional consequences, but kindness-scrolling does not. *PLOS ONE*, 16(10), e0257728. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257728>

Butryn, B., Gryniewicz, W., Kutera, R. i Leszczyńska, M. (2015). The application of PEST analysis to the creation of the profile of an IT product designed to activate and support senior citizens in Poland. In *Proceedings of the Fourth International Conference on Telecommunications and Remote Sensing ICTRS* (s. 109–115). <https://doi.org/10.5220/0005890301090115>

Chrzanowska, I. (2013). Niepełnosprawność a zagrożenie marginalizacją i wykluczeniem. Rozważania w kontekście teorii *underclass*. *Studia Edukacyjne*, 25, 63–74.

- Czechowski, K. (2021). Skutki pandemii COVID-19 dla funkcjonowania społecznego osób z niepełnosprawnością. *Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka*, 14, 27–32.
- Francuz, S. i Calińska-Rogała, C. (2019). Ocena zastosowania atrakcji turystycznych dla osób z niepełnosprawnościami w Polsce. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 20(2), 315–328.
- Garncarz, J. i Żak, M. (2019). Osoby niepełnosprawne na rynku pracy w Polsce w latach 2006–2018. *Rynek – Społeczeństwo – Kultura*, 2(33), 29–32.
- Garwol, K. (2019). Stopień umiejętności korzystania z technologii cyfrowych a wykluczenie społeczne na przykładzie osób niepełnosprawnych, starszych i ubogich. *Nierówność Społeczna a Wzrost Gospodarczy*, 58(2), 47–68. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2019.2.4>
- Goggin, G. i Ellis, K. (2020). Disability, communication, and life itself in the COVID-19 pandemic. *Health Sociology Review*, 29(2), 168–176. <https://doi.org/10.1080/1446124.2020.1784020>
- Hewitt, A., Agosta, J., Hellerm T., Williams, A. C. i Reinke, J. (2013). Families of individuals with intellectual and developmental disabilities: policy, funding, services, and experiences. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 51(5), 349–359. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-51.5.349>
- Holland, P. (2021). Will disabled workers be winners or losers in the post-COVID-19 labour market? *Disabilities*, 1(3), 161–173. <https://doi.org/10.3390/disabilities1030013>
- Janocha, W. (2009). *Rodzina z osobą niepełnosprawną w społecznym systemie wsparcia*. Wydawnictwo Jedność.
- Kajna, M. (2022). Wpływ izolacji społecznej osób z orzeczoną niepełnosprawnością w aspekcie psychologicznym i ekonomicznym [niepublikowany maszynopis].
- Kaur, H. i Saukko, P. (2022). Social access: role of digital media in social relations of young people with disabilities. *New Media & Society*, 24(2), 420–436. <https://doi.org/10.1177/14614448211063177>
- Kersey, J. (2022). Experiences of social isolation among people with disabilities during the COVID-19 pandemic. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 103(12), e46–e47. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2022.08.544>
- Kirenko, J. i Sarzyńska, E. (2010). *Bezrobocie, niepełnosprawność, potrzeby*. Wydawnictwo UMCS.
- Kiwnik, J. (2021, 2 stycznia). *Niepełnosprawni: „Musimy walczyć o swoje prawa”*. <https://www.dw.com/pl/osoby-z-niepe%C5%82nosprawno%C5%9Bciami-znowu-musimy-walczy%C4%87-o-swoje-prawa/a-56110197>
- Kobus-Ostrowska, D. (2019). Determinants of unemployment among persons with disabilities in Poland. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 20(3), 17–29.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997. (1997). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>
- Kubicki, P. (2019). *Wyzwania polityki publicznej wobec osób z niepełnosprawnościami*. Polski Instytut Ekonomiczny.
- Lebrasseur, A., Fortin-Bédard, N., Lettre, J., Bussièrès, E. L., Best, K., Boucher, N., Hotton, M., Beaulieu-Bonneau, S., Mercier, C., Lamontagne, M. E. i Routhier, F. (2021). Impact of COVID-19 on people with physical disabilities: A rapid review. *Disability and Health Journal*, 14(1), 101014. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2020.101014>
- Lubina, E. (2007). E-kształcenie szansą na uczestnictwo osób niepełnosprawnych w życiu zawodowym i społecznym. *e-mentor*, 3(20), 20–22. <https://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/20/id/434>
- Maciejewska, R. (2018). Realizacja prawa do pracy osób niepełnosprawnych. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 19(9), 171–183.
- Magiera, A. (2020). Czas wolny osób niepełnosprawnych. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 392, 59–68.
- Martel, A., Day, K., Jackson, M. A. i Kaushik, S. (2021). Beyond the pandemic: the role of the built environment in supporting people with disabilities work life. *Archnet-IJAR*, 15(1), 98–112. <https://doi.org/10.1108/ARCH-10-2020-0225>
- McBride-Henry, K., Orakani, S. N., Good, G., Roguski, M. i Officer, T. N. (2023). Disabled people's experiences accessing healthcare services during the COVID-19 pandemic: a scoping review. *BMC Health Services Research*, 23(1), 346. <https://doi.org/10.1186/s12913-023-09336-4>
- Miruć, A. (2020). Rola pracownika socjalnego w orzekaniu o stopniu niepełnosprawności. W: A. Drabarz (red.), *Aksjologiczne i prawne aspekty niepełnosprawności* (s. 41–56). Temida 2.
- Niedbalski, J. (2016). Aktywizowanie przez sport jako sposób inkluzji oraz integracji społecznej osób niepełnosprawnych. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 56, 99–121. <https://doi.org/10.18778/0208-600X.56.07>
- NIK. (2022, 10 lutego). *NIK o aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnościami*. Najwyższa Izba Kontroli. <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/aktywizacja-zawodowa-osob-z-niepelnosprawnosciami.html>
- Orłowska, S. (2022). *Raport z oceny wpływu izolacji społecznej w czasie pandemii osób niepełnosprawnych przez pryzmat kompetencji psychologicznych* [niepublikowany maszynopis].
- PAN. (2021). *Stanowisko 15. zespołu ds. COVID-19 przy prezesie PAN: Wpływ pandemii na wybrane grupy mniejszościowe w Polsce*. <https://kijow.pan.pl/?p=818>
- Paślawski, K. (2021, 7 kwietnia). *Pandemia przyspieszyła cyfrową (r)ewolucję*. <https://crn.pl/artykuly/pandemia-przyspieszyla-cyfrowa-rewolucje>
- Piętka-Kosińska, K. (2012). Koszty niepełnosprawności. *Polityka Społeczna*, 2, 57–61.
- Poliwczak, I. (2008). Praca w życiu osób niepełnosprawnych. Znaczenie oraz powody i negatywne aspekty pozostawania bez pracy. W: L. Frąckiewicz (red.), *Przeciw wykluczeniu społecznemu osób niepełnosprawnych* (s. 52–70). Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Prasad, M. (2022). Templated crisis communication for people with disabilities, access and functional needs. *Journal of International Crisis and Risk Communication Research*, 5(2), 233–254. <https://jicrcr.com/index.php/jicrcr/article/view/70>
- Sammuto-Bonnici, T. i Galea, D. (2015). PEST analysis. W: *Wiley Encyclopedia of Management*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118785317.weom120113>
- Stolarska-Szeląg, E. i Jarząbek, K. (2022). Aktywność zawodowa i sytuacja ekonomiczna osób z niepełnosprawnościami w świetle pandemii COVID-19. *e-mentor*, 5(97), 76–85. <https://doi.org/10.15219/em97.1590>
- Szewczyk, A. (2017). Seniorzy i osoby niepełnosprawne w społeczeństwie informacyjnym: dostępność stron internetowych. *Studia Informatica Pomerania*, 2(44), 43–61. <https://doi.org/10.18276/si.2017.44-05>
- Uchwała nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Strategia na rzecz Osób

Izolacja osób z niepełnosprawnościami...

z Niepełnosprawnościami 2021–2030. M. P. 2021 poz. 218. (2021). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20210000218>

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych M. P. 1997 nr 50 poz. 475. (1997). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wmp19970500475>

UNFPA and Women Enabled International. (2021). *The Impact of COVID-19 on women and girls with disabilities. A global assessment and case studies on sexual and reproductive health and rights, gender-based violence, and related rights*. https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/NEW_UNPRPD_UNFPA_WEI_-_The_Impact_of_COVID-19_on_Women_and_Girls_with_Disabilities.pdf

United Nations. (2020, 17 marca). *COVID-19: Who is protecting the people with disabilities? – UN rights expert*. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/03/covid-19-who-protecting-people-disabilities-un-rights-expert>

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych Dz. U. 1997 nr 123 poz. 776. (1997). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19971230776/U/D19970776Lj.pdf>

van Dam, K., Gielissen, M., Bles, R., van der Poel, A. i Boon, B. (2023). The impact of assistive living technology on perceived independence of people with a physical disability in executing daily activities: a systematic literature review. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*. <https://doi.org/10.1080/17483107.2022.2162614>

WHO. (2022). *Global report on health equity for persons with disabilities*. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/364834/9789240063600-eng.pdf?sequence=1>

Woźniak, Z. (2007). Główne bariery aktywności zawodowej osób z ograniczoną sprawnością. W A. Brzezińska, Z. Woźniak i K. Maj (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 69–84). Academica Wydawnictwo SWPS.

Liwia Delińska jest doktorem nauk społecznych w dyscyplinie nauk o zarządzaniu i jakości oraz adiunktem w Katedrze Marketingu na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego. Jej zainteresowania badawcze dotyczą przede wszystkim zachowań konsumentów, roli doświadczeń w marketingu (customer experience) oraz rozwiązań technologicznych.

Jędrzej Siciński jest adiunktem w Katedrze Strategicznego Rozwoju Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego. Jest autorem publikacji z zakresu systemów wczesnego ostrzegania przed upadłością przedsiębiorstw i z obszaru zarządzania wartością. Posiada międzynarodowy certyfikat CIMA Cert Ba; poza działalnością naukowo-dydaktyczną zaangażowany jest w procesy komercjalizacji wiedzy akademickiej oraz jej transferu (uczelnia – biznes) jako menedżer ds. rozwoju i innowacji w spółce celowej Uniwersytetu Gdańskiego Univentum Labs sp. z o.o.

Piotr Sliż jest doktorem habilitowanym nauk społecznych i profesorem uczelni na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego. Jego zainteresowania badawcze dotyczą przede wszystkim tematyki orientacji procesowej organizacji i zarządzania procesami biznesowymi, a w szczególności problematyki automatyzacji, robotyzacji i eksploracji procesów biznesowych. Drugim nurtem zainteresowań autora jest tematyka zarządzania wiedzą i informacją oraz eksploracja danych w organizacjach.

Paweł Antonowicz jest profesorem Uniwersytetu Gdańskiego, doktorem habilitowanym nauk ekonomicznych w dyscyplinie nauk o zarządzaniu, prodziekanem ds. nauki Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, kierownikiem Katedry Strategicznego Rozwoju, autorem ponad 150 publikacji naukowych poświęconych w przeważającej mierze problematyce finansów, zarządzania strategicznego i upadłości przedsiębiorstw.

Sylwia Orłowska jest wiceprezesem Fundacji Rozwijamy Skrzydła, absolwentką Wydziału Psychologii na Uniwersytecie im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy i terapeutą w nurcie Terapii Krótkoterminowej Skoncentrowanej na Rozwiązaniach (Brief Solution Focused Therapy). Współtworzy liczne projekty na rzecz lokalnej społeczności w obszarze wspierania i promowania zdrowia oraz rozwoju człowieka poprzez budowanie samoświadomości. Jest też członkinią Polskiego Towarzystwa Psychoterapii Skoncentrowanej na Rozwiązaniach.

Mateusz Kajnath jest magistrem fizjoterapii, absolwentem Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego, fizjoterapeutą w Stowarzyszeniu Przedsiębiorczości i Rehabilitacji. W prywatnej praktyce specjalizuje się w zaburzeniach układu ruchu i ortopedii. Instruktor tai chi w Akademii SAN BAO. Współautor publikacji poruszających temat aktywności ruchowej, jaką jest tai chi oraz książki *Moje tai chi*, Wyd. UG, 2021.